

არჩილ ჩაჩხიანი

ისტორიის დოქტორი, პოლკოვნიკი, დავით
აღმაშენებლის სახელობის საქართველოს
ეროვნული აკადემია

ბასმაჩური მოძრაობის სათავეებთან

შუა აზიის თავისუფლებისათვის ბრძოლის ისტორიაში განსაკუთრებული ადგილი ბასმაჩურ მოძრაობას უკავია. ის არ წარმოადგენდა მოსახლეობის გარკვეული ფენის მორიგ საყოფაცხოვრებო ამბოხს, რის დახატვასაც ათწლეულების განმავლობაში ცდილობდა საბჭოთა ისტორიოგრაფია, არამედ ეს იყო საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ რეგიონის მოსახლეობის თითქმის ყველა ფენის აქტიური ნაწილის ბრძოლებისა და საომარი მოქმედებების სერია, რაც, საერთო ჯამში, მთელი 15 წელი, 1918 წლიდან 1933 წლამდე მიმდინარეობდა. თუმცა, წითელი არმიის მიერ ცალკეული ბასმაჩური რაზმების ლიკვიდაცია გაცილებით გვიან, მხოლოდ 1938 წლისთვის დასრულდა.

სიტყვა „ბასმაჩს“ თურქული ფესვები აქვს. სიტყვასიტყვით იგი „თავდამსხმელს“, „ყაჩაღს“ ნიშნავს. თავდაპირველად თავად ბასმაჩებმა ეს დასახელება არ მიიღეს. ისინი ბრაზდებოდნენ და შეურაცხყოფილადაც კი თვლიდნენ თავს, როცა მათ ამ სიტყვით მოიხსენიებდნენ. მაგრამ მოგვიანებით მდგომარეობა შეიცვალა და ისინი ამაყოფნენ კიდევ ამ დასახელებით. „ბასმაჩთა გარკვეულმა ნაწილმა, მისი მრისხანე მნიშვნელობიდან გამომდინარე, ეს დასახელება გარკვეულ ტიტულადაც კი მიიღო“, – აღნიშნავს ტაჯიკი ისტორიკოსი საიფულა მულოჯანოვი [1]. საბჭოთა ისტორიოგრაფია კი ამ ტერმინებით – „ბასმაჩები“ და „ბასმაჩური მოძრაობა“, ყაჩაღებისა და ბანდიტების შეიარაღებულ აქტივობას აღნიშნავდა, რომელიც თითქოსდა მიწათმფლობელების, ბეგების, მუსლიმი სასულიერო პირებისა და სხვა „ბურჟუაზიული ელემენტების“ მიერ იყო ინსპირირებული.

საბჭოთა ისტორიოგრაფია დაუღალავად ახდენდა იმ იდეების ტირაჟირებას, რომ თურქესტანელი ბოლშევიკები განუხრელად ატარებდნენ ცხოვრებაში „ლენინურ ნაციონალურ პოლიტი-

კას", უხსნიდნენ „აღმოსავლელ მშრომელებს“ რევოლუციის არსს, ამავე დროს მოუწოდებდნენ ექსპლუატატორთა წინააღმდეგ ბრძოლისა და საბჭოთა ხელისუფლების მხარდაჭერისაკენ. დღესავით ნათელია, რომ ბოლშევიკები ყოველმხრივ ცდილობდნენ, და-მატებითი საყრდენი მოეპოვებინათ ადგილობრივ მოსახლეობაში, რომელიც ტრადიციულად აპათიური და აპოლიტიკური იყო. ბოლშევიკები დიდ მუშაობას ატარებდნენ მოსახლეობაში რევოლუციის სიკეთეების პროპაგანდირებისათვის, რითაც ადგილობრივ ფეოდალებთან, ამ „კონტრრევოლუციურ ელემენტთან“ მათ დაპირისპირებას ცდილობდნენ. შესაბამისად, რევოლუციისა და სამოქალაქო ომის მთავარი კონფლიქტი შუა აზიაში რუსულ მოსახლეობასა და ადგილობრივ ფეოდალურ-ტომობრივ წარჩინებულებს შორის დაწყებული დაპირისპირება იყო [2]. დიახ, რეალურად, შუა აზიაში აგორებული ბასმაჩური წინააღმდეგობა წარმოადგენდა ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას რუსეთის ბატონობისა და პროლეტარიატის დიქტატურის წინააღმდეგ. შუააზიელი ხალხების მთავარ მოთხოვნას საბოლოო ჯამში დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფოების შექმნა წარმოადგენდა [3]. თუმცა, ამავე დროს ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ბასმაჩური მოძრაობის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ხასიათი ისე არ უნდა გავიგოთ, როგორც ეს მიღებულია თანამედროვე პოლიტოლოგიასა თუ სოციოლოგიაში. საქმე იმაშია, რომ ერების ცნება, როგორც ასეთი, იმდროინდელი ცენტრალური აზიის ხალხებში უბრალოდ არ არსებობდა. ამ ხალხების ერებად ჩამოყალიბება მხოლოდ საბჭოურ პერიოდში, XX საუკუნის 30-იან წლებში დაიწყო, მაშინ, როცა ბოლშევიკთა მიერ ბასმაჩური მოძრაობის ძირითადი კერები უკვე ლიკვიდირებული იყო.

XX საუკუნის 20-იან წლებში წითელი გვარდიის რაზმებისა და წითელი არმიის შენაერთების მიერ ცენტრალურ აზიაში ჩადენილი სამხედრო დანაშაულების მასშტაბები სრულ საფუძველს იძლევა იმისათვის, რომ სათავეშივე გადაიხედოს ბასმაჩური მოძრაობისა და ბოლშევიკური საბჭოების მოქმედებების არსი.

ბასმაჩური მოძრაობის წარმოშობა ფერღანის ოლქს უკავშირდება, რომელიც 1918-1920 წლებში თურქესტანის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის (თასსრ) შემადგენლობაში შედიოდა. რუსეთის იმპერიის მიერ შუა აზიის დაპყრობამდე ფერღანის ოლქი კოკანდის სახანოს კუთვნილება იყო, XIX საუკუნის ბოლოდან კი – რუსეთის იმპერიისა. განსხვავებული მდგომარე-

რეობა იყო ხივის სახანოსა და ბუხარის საამიროში, რომლებიც ამ დროისათვის ნახევრად დამოუკიდებელი სახელმწიფოების სტატუსს ინარჩუნებდნენ. ფერღანის ოლქში აგორებულ ბასმაჩურ მოძრაობაში ადგილობრივი მუსლიმი მოსახლეობის გარდა რუსი ეროვნების თეთრგვარდიელებიც ჩაერთნენ, რომლებიც, შექმნილი რეალობიდან გამომდინარე, ბასმაჩებს თავიანთ ტაქტიკურ მოკავშირეებად განიხილავდნენ [4, 29-34]. ამ თვალსაზრისით გამორჩეული ადგილი ფერღანელი რუსი კოლონისტებისაგან შემდგარ ე. წ. „გლეხთა არმიის“ სარდალს, კონსტანტინ მონსტროვს ეკავა. მონსტროვის „გლეხთა არმია“ ბასმაჩებთან ერთად გამოდიოდა წითელგვარდიელი და წითელარმიელი რაზმების წინააღმდეგ.

საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში თურქესტანის სახკომსაბჭოს თავმჯდომარის, ფიოდორ კოლესოვის სამხედრო ლაშქრობა კოკანდის ავტონომიაზე განმათავისუფლებელ ლაშქრობადაა მონათლული, რეალობა კი დიამეტრალურად საპირისპირო იყო, რაც უტყუარი საარქივო დოკუმენტებით ცალსახად დასტურდება. აი, როგორ აღწერს კოლესოვის ლაშქრობის ამბავს თურქესტანის ფრონტის სამხედრო რევოლუციური საბჭოს წევრი რეინჰოლდ ბერზინი ამ ამბებიდან სულ მცირე ხნის შემდეგ, 1921 წლის 31 ივლისს: „კოკანდის მოვლენები ფაქტიურად უიარალო მუსლიმანი მოსახლეობის (პროლეტარებისა და წვრილი ბურჟუაზიის) წინააღმდეგ განხორციელებულ სასაკლავო წარმოადგენდა. ამ სასაკლავო გამართვამ ხანგრძლივი დროით გამოიწვია მშრომელი მუსლიმანების მონამვლა ეროვნული მტრობის შხამით. ისინი იძულებულნი გახდნენ, რომ გაქცეოდნენ რუსულ ხელისუფლებას და მიუვალი ადგილებისათვის შეეფარებინათ თავი. აი, ასე გაჩნდა ბასმაჩური მოძრაობის პირველი ტალღა, რომლის თხემზეც მოექცნენ ეროვნული გმირები: ერგაში, მადამინ ბეგი, თუიჩი და სხვები“. შემდეგ კი აგრძელებს: „წითელი გვარდიის რაზმების ჩამოყალიბება ძირითადად კრიმინალური ელემენტების დაკომპლექტებით ხორციელდებოდა. ბასმაჩთა წინააღმდეგ განხორციელებული მათი ლაშქრობები სხვას არაფერს წარმოადგენდა თუ არა ძარცვას, ძალადობასა და მშვიდობიანი მოსახლეობის ხოცვა-ჟლეტას. ამ რაზმების მიერ დალაშქრული მთიანი ბილიკები დახოცილთა გვამებით იყო მოფენილი“ [5, 13].

რუსი ისტორიკოსი ალექსანდრ ანდრეევი, თავის წიგნში „Восточные орден: ассасины, ваххабиты, басмачи, дервиши“, წერს, რომ ბასმაჩთა პირველი მასიური შეკრება 1918 წლის იანვარში

შედგა კოკანდში, მაშინ, როცა თურქესტანის ავტონომია ჯერ კიდევ არ იყო დამხობილი ბოლშევიკების მიერ. ამ შეხვედრაზე დადგინდა ბასმაჩთა სამეთაურო შემადგენლობის ძირითადი ნოდებიც: ათეულის მეთაურს უნბაში ეწოდა, ასეულისას – იუზბაში, რაზმისას – ყურბაში, სამხედრო რაიონისას – ლაშქარბაში, ხოლო სამხედრო ოლქისას – ამირ ლაშქარბაში. შემუშავდა განმასხვავებელი ნიშნებიც. ასე მაგალითად, უნბაშს მკერდის მარჯვენა მხარეს ორი ერთმანეთში ჩასმული წითელი წრე ჰქონდა მიკერებული, იუზბაშს – წრეში ჩასმული ჯვარი მკერდზე და მარჯვენა იდაყვის ზედა მხარეს ორი ნახევარმთვარე. თუმცა, შემდგომში, როდესაც ბასმაჩურმა მოძრაობამ მასიური ხასიათი მიიღო, ამ განმასხვავებელი ნიშნების ხმარებამ ყოველგვარი აზრი დაკარგა და ისინი ფაქტიურად აღარც გამოიყენებოდა [6]. აქვე უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ ბასმაჩური მოძრაობის პოლიტიკური ნანამძღვრები საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მიერაც აღიარებულია, თუმცა აქ მთავარი რამაა უკუგდებული – ბასმაჩური მოძრაობის ეროვნული ხასიათი. საბჭოური ტერმინი „ბასმაჩი“ ანუ „ბანდიტი“ და „ყაჩაღი“ სულაც არ წარმოადგენდა ამ მოძრაობის მონაწილეთა თვითდასახელებას. ბასმაჩები საკუთარ თავს ყველასათვის კარგად ნაცნობ სიტყვას – „მოჯაჰედებს“ უწოდებდნენ, რაც საშუალებას გვაძლევს, ვიმსჯელოთ ამ იდეოლოგიისა და მოძრაობის ხასიათზე. ეს ხალხი, რომელიც რეგიონში ზეგავლენის შენარჩუნებისა და თავისი რელიგიის, ტრადიციებისა და ღირებულებების დასაცავად იბრძოდა, რაც კომუნიზმის მშენებელთა პრინციპებს სრულად ეწინააღმდეგებოდა, ურჯულოთა წინააღმდეგ მიმართული წმინდა ომის – „ჯიჰადის“ მონაწილე იყო. სწორედ ამიტომ ეწოდებოდათ მათ მოჯაჰედები.

თანამედროვე უზბეკეთში ბასმაჩური მოძრაობა „დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლთა მოძრაობად“ განიხილება. საბჭოთა ისტორიოგრაფია კი ამ ხანგრძლივ ამბოხს ეკონომიკურ და სოციალურ მიზეზებთან აკავშირებდა. ზოგიერთი ავტორი ბასმაჩობის ფესვებს არა კლასობრივ ბრძოლასა და დეხკანების – შუააზიელი გლეხების ეკონომიკურ ექსპლუატაციაში, არამედ სამოქალაქო ომის ეთნიკურ ხასიათსა და საბჭოთა ხელისუფლების დანაშაულებრივ ქმედებებში ხედავდა. ასე მაგალითად, ს. გინზბურგი ჯერ კიდევ 1926 წელს წერდა, რომ „თავდაპირველად ბასმაჩობა წარმოადგენდა ფერღანის მოსახლეობის დიდი ნაწილის შეიარაღებულ პროტესტს „საბჭოთა ხელისუფლების“ მიერ განხორციელებული

ძარცვების ვაკხანალიაზე, რეკვიზიციებსა და კონფისკაციებზე“ [7, 134]. რეალობა ის იყო, რომ ბოლშევიკებმა თავისი ნამდვილი სახე სულ მოკლე ხანში, თურქესტანის გასაბჭოების პირველივე თვეებიდან გამოავლინეს. ფაქტია, რომ ბოლშევიკთა მიერ ცენტრალურ აზიაში გატარებულ პოლიტიკას მკვეთრად გამოხატული დანაშაულებრივი ხასიათი ჰქონდა. თურქესტანის ავტონომიის ლიკვიდაციისთანავე, 1918 წლის 28 თებერვალს გამოიცა ცნობილი დეკრეტი №37, რომელსაც „ბამბის დეკრეტსაც“ ეძახდნენ. ამ დეკრეტის თანახმად, თურქესტანში მოყვანილი მთელი ბამბა და სხვა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტის მოსავალი კონფისკაციას ექვემდებარებოდა და იგი მუშურ-გლეხური მთავრობის საკუთრებად ცხადდებოდა. ამ დეკრეტის შეუსრულებლობის შემთხვევაში საქმე მარტივად წყდებოდა – ურჩები იხვრიტებოდნენ [8]. ამას გარდა, კომუნისტებმა დახურეს ბაზრები და აკრძალეს თავისუფალი ვაჭრობა. შეიძლება კი იმის გაგება, თუ რამდენად მძიმე იყო ეს გადაწყვეტილებები მუსლიმანთათვის? – აცხადებენ შარიფ შუქუროვი, – ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, მიხეილ ლომონოსოვის სახელობის მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტის დოცენტი და რუსტამ შარიფოვი, – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ჰარვარდის უნივერსიტეტის ცენტრალური ევრაზიული კვლევების საერთაშორისო სამეცნიერო საზოგადოების (CESS – Central-Eurasian Studies Society) წევრი და იქვე სცემენ პასუხს: „კერძო საკუთრების ცნება – ისლამის თეორიის სოციალური ბირთვი, ამ თეორიის საფუძველია. „მორწმუნის საკუთრება – მორწმუნის სისხლია“, „ვინც საკუთარი ქონების დაცვას შესწირავს თავს, იგი წმინდა მოწამეა“ – ეს მაქსიმები წინასწარმეტყველ მუჰამედს ეკუთვნის, რასაც მთავარი და ფუძემდებლური ადგილი უკავია სოციალური სამყაროს მუსლიმანურ გაგებაში. ამრიგად, მიაყენეს რა დარტყმა ვაჭრობას, რელიგიასა და სოციალურ სამყაროს, ამით ბოლშევიკებმა რუსულ-მუსლიმანური კომპრომისის პრინციპული საფუძვლები მოშალეს“ [9].

დამატებით წითელარმიელებმა კერძო საკუთრების უმოწყალო ძარცვა-გლეჯა დაიწყეს. ყველაზე საინტერესო ის ფაქტია, რომ წითელი კომისრების ბრძანების შესაბამისად ნაძარცი ქონება წითელი არმიის საკუთრებად ცხადდებოდა. ყოველივე ამან უკვე 1918 წლის გაზაფხულისთვის რეგიონში არნახული შიმშილი და სიღატაკე გამოიწვია. სახელმწიფო ფასების დადგენასთან ერთად ბამბაზე ფასები სამჯერ დაეცა, სამაგიეროდ, პურის ფასი გაიზარ-

და. ამის შედეგად რეგიონის მთელი მოსახლეობის სოციალური მდგომარეობა უაღრესად დამძიმდა, 400 000 დეზკანი-გლეხი პრაქტიკულად უმუშევარი დარჩა. ისინი არაფრისმქონე პროლეტარებად იქცნენ, რომელთა რაოდენობამაც ფერლანის დაბლობის ზოგიერთ რაიონში მთელი შრომისუნარიანი მოსახლეობის 30% შეადგინა. რუსმა ჯარისკაცმა, რომელსაც დიდი ევროპული ომი (აქ I მსოფლიო ომზეა საუბარი – ა. ჩ.) და თავად რუსეთის სამოქალაქო ომის სასაკლაო ჰქონდა გავლილი, არც შიში იცოდა, რა იყო და არც შეცოდება. რუსები მასიური ამბოხის ჩასაქრობად შეეცადნენ „გადამწვარი მიწის“ სტრატეგიის შესაბამისი ტოტალური ტერორის ტაქტიკა გამოეყენებინათ. ომის პირველი თვეებიდანვე ბოლშევიკებმა მშვიდობიანი მოსახლეობა დატრიალებული დრამის ერთ-ერთ მთავარ მოქმედ პირად და, პირდაპირი და გადატანითი მნიშვნელობით, მძევლებად აქცია [9].

მძევლების ინსტიტუტი რუსების მიერ განსაკუთრებით ცენტრალური აზიის დაპყრობის პირველ წლებში გამოიყენებოდა, როდესაც ისინი ამბოხებულებთან ომს აგებდნენ. ამით რუსები ცდილობდნენ, საკუთარი არმიის სისუსტე როგორღაც დაებალანსებინათ. მთვრალი ჯარისკაცები მშვიდობიან მოსახლეობას შურისძიების მიზნით ჟლეტდნენ საკუთარი გამარჯვებების აღსანიშნავად, ან საკუთარი მარცხებისა და განცდილი დანაკარგების გამო. აქ ფსიქოლოგიური ფაქტორიც მოქმედებდა, რამეთუ რუსი ჯარისკაცის ცნობიერებაში მუსლიმანს ძალიან დაბალი სტატუსი ჰქონდა. ამ „არაადამიანებთან“ მიმართებაში ისინი არავითარი მორალური ღირებულებებით არ იყვნენ შებოჭილი, როგორც ამას რუსულ თუ ევროპულ საომარ მოქმედებათა თეატრებზე ქრისტიანებთან მიმართებაში ჰქონდა ადგილი. ეს მოვლენები სხვა არაფერი იყო, თუ არა კაცობრიობის წინაშე ჩადენილი დანაშაული, ის, რასაც დღევანდელი ტერმინოლოგიით გენოციდს უწოდებენ. იგივე მოვლენები განვითარდა რუსული ცარისტული იმპერიის კავკასიაში შემოსვლის დროსაც, XIX საუკუნეში. მაშინ იმპერიამ კავკასიაში სისხლიანი დაპყრობითი ომებით ადგილობრივი მოსახლეობის გაუგონარი ხოცვა-ჟლეტა გააჩაღა, რის შედეგადაც კავკასიისა და შავიზღვისპირეთის ზოგიერთი ხალხი საერთოდ განადგურდა, გადარჩენილთა დიდმა ნაწილმა კი ოსმალეთის იმპერიას შეაფარა თავი. ისტორიაში ეს მოვლენები „მუჰაჯირობის“ სახელით შევიდა. ამ ამბების დასახასიათებლად ამჯერად მხოლოდ ერთ ავტორს, ეროვნებით რუს სამხედრო პირს, მკვლევარსა და პუბლიცისტს, რუსეთის არ-

მიის გენერალს, ალექსანდრ კუზმინ-კარავაევს მოვიშველიებთ. გენერალი კუზმინ-კარავაევი თავისი კვლევითი ხასიათის წიგნში სათაურით „Черноморский округ“, რომელიც 1894 წელს გამოიცა, გულწრფელად აღიარებდა, რომ „ჩვენმა ბრძოლამ დასავლეთ კავკასიის მოსახლეობის წინააღმდეგ მიიღო განსაკუთრებული, ისტორიაში არნახული ხასიათი: მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება არა მხოლოდ ქვეყნის დაპყრობისა და მისი მოსახლეობის დამორჩილებისა, არამედ მათგან ტერიტორიების განმენდისა“ [10, 53]. „ტერიტორიების განმენდის“ რუსულ მეთოდებს კი გენერალი ძველი სამყაროსათვის დამახასიათებელ ველურობის მსგავს ქმედებებს ადარებს. იგი წერს, რომ შავიზღვისპირეთის რუსიფიკაცია ისეთივე მეთოდებით მიმდინარეობდა, რომელიც მონათმფლობელური საზოგადოებისათვის იყო დამახასიათებელი – „როდესაც მთელი ხალხები მონებად მიჰყავდათ, როგორც ეს მაგალითად, ებრაელების შემთხვევაში იყო“.

როგორც ვხედავთ, XX საუკუნის რუსული მესიანისტური იდეების გამტარებელი ბოლშევიკები, რომლებიც ამჟღერად „რევოლუციური მესიანიზმის“ მანტიით შებურვილები შევიდნენ ცენტრალურ აზიაში, თავის მოქმედებებში არსით არაფრით განსხვავდებოდნენ თავიანთი წინამორბედი ცარისტის მოხელეებისაგან. ერთნიც და მეორენიც დაპყრობილი ხალხების გენოციდს ეწეოდნენ. ცენტრალური აზიის შემთხვევაში ეს უმძიმესი რეპრესიები, პირველ რიგში, საზოგადოების ყველაზე აქტიური, დამოუკიდებელი ნაწილისა და ინტელექტუალების წინააღმდეგ იყო მიმართული. მსგავსი რამ ცენტრალური აზიის ხანგრძლივი ისტორიის განმავლობაში მხოლოდ ერთხელ, მონღოლთა ბატონობის დროს ხდებოდა (სხვათა შორის, მონღოლებიც წითელი დროშის ქვეშ ომობდნენ) [9]. ფაქტია, რომ საბჭოთა ხელისუფლების მიერ ცენტრალურ აზიაში გატარებული „ნაციონალიზაციის“ პროცესი, უპირველეს ყოვლისა, ადგილობრივი მოსახლეობის ქონების ძალადობრივ კონფისკაციას ნიშნავდა, შესაბამისად, საბჭოთა მთავრობის მიერ გატარებულ ამ პოლიტიკას მკვეთრად გამოხატული ეთნიკური ხასიათი მიეცა.

ამ ეთნიკური ხასიათის ძარცვებში რუსების გარდა ევროპელთა კიდევ ორი ჯგუფი მონაწილეობდა. ერთ ჯგუფს თურქესტანში მცხოვრები სომხები წარმოადგენდნენ, რომლებმაც I მსოფლიო ომის მსვლელობისას მათზე განხორციელებული სისხლიანი რეპრესიების შემდეგ ოსმალთა იმპერიისა და ამიერკავკასიის ტე-

რიტორიები დატოვეს და თავი ცენტრალურ აზიას შეაფარეს. გასაგები მიზეზების გამო მათ მკვეთრად გამოხატული ანტიმუსლიმანური განწყობები ჰქონდათ [11, 212] და დიდი ენთუზიზმით მონაწილეობდნენ მუსლიმანთა წინააღმდეგ განხორციელებულ დარბევებში. დაშნაკური იდეოლოგიის მატარებელ სომეხთა ამ ჯგუფისაგან პირველ ეტაპზე 100-კაციანი გასამხედროებული რაზმი შეიქმნა, რომელიც რეგიონის ევროპული მოსახლეობისა და საბჭოთა ხელისუფლების დამცველებად ითვლებოდნენ „მუსლიმანური ხროვების“ წინააღმდეგ [12, 134].

ამ რაზმმა მთავარი როლი ითამაშა კოკანდის გასაბჭოების ზემოაღწერილ სისხლიან ამბებში და შემდეგი თორმეტი თვეც შეიარაღებული სომხური რაზმები ადგილობრივი მოსახლეობის წინააღმდეგ დაუწდობელი ომის უცვლელ მონაწილეებს წარმოადგენდნენ. ამ საკითხთან დაკავშირებით დავაზუსტებთ, რომ სომეხთა დიდმა რაოდენობამ 1918 წლის სექტემბერში „კავკასიის ისლამის არმიის“ მიერ ბაქოს ალების შემდეგ დატოვა ქალაქი. ბრიტანელთა საექსპედაციო კორპუსის სარდალი ბაქოში გენერალ-მაიორი ლაიონელ ჩარლზ დანსტერვილი (Lionel Charles Dunsterwille) თავის მემუარში აღნიშნავდა: „15 სექტემბერს როსტომთან და ტერ-პოლოსიანთან (ფრონტის მომარაგების უფროსი) ერთად ბაგრატიონმა ქალაქი დატოვა და ენზელიში გაემგზავრა. ბაქოდან პეტროვსკში გაემგზავრა 26 ათასი კაცი. ენზელიში – 9500 (მათგან 8 ათასი ლტოლვილი), კრასნოვოდსკში – 4500 კაცი (მათგან 4 ათასი ლტოლვილი). სულ 40.000 ათასი კაცი, აქედან 10 ათასი ჯარისკაცი... სომხების მიერ მიტოვებული ბრიტანული ჯარები, რომლებსაც მხოლოდ რუსები ედგნენ მხარში, 16-საათიანი ბრძოლების შემდეგ იძულებულნი გახდნენ, დაეცალათ ბაქო“ [13]. სწორედ კრასნოვოდსკში გადასულ სომეხთა გარკვეულმა ნაწილმა შექმნა ის შეიარაღებული რაზმი, რომელიც შემდგომში დაუწდობელ რეპრესიებს აწყობდა ცენტრალური აზიის მუსლიმანი მოსახლეობის მიმართ.

ევროპელთა კიდევ ერთ დიდ ჯგუფს ტყვედყოფილი გერმანელი და ავსტრია-უნგრელი ჯარისკაცები შეადგენდნენ, რომელთა რეგიონში ყოფნა კიდევ უფრო აღრმავებდა ისედაც რთულ სასურსათო კრიზისს. 1918 წლის 1 მაისს ტაშკენტის მთავრობამ „მშრომელთა საერთაშორისო სოლიდარობის დღესთან“ დაკავშირებით ისინი „გაათავისუფლა“ და რევოლუციური თურქესტანის თავისუფალ მოქალაქეებად გამოაცხადა. სინამდვილეში კრემლმა აქ პატა-

რა ხრიკი გაითამაშა: ამ აქტით საბჭოთა მთავრობამ თავიდან მოიხსნა მასზე დაკისრებული პასუხისმგებლობა და ტყვედყოფილები შიმშილით სიკვდილისათვის განირა. ბუნებრივია, ამ ვითარებაში გათავისუფლებული ტყვედყოფილებისათვის ფიზიკური გადარჩენის ერთადერთი გზა წითელ გვარდიაში ჩანერა და ე. წ. „საბჭოთა მეომრად“ გახდომა იყო. საბჭოთა ისტორიოგრაფიამ ამ ახლადგამომცხვარი რევოლუციონერი მეომრების აღსანიშნავად ახალი ტერმინიც შექმნა და მათ „მეომარი-ინტერნაციონალისტები“ უწოდა. ეს „მეომარი-ინტერნაციონალისტები“ შემდგომში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ „აბორიგენების“ წინააღმდეგ წარმოებულ ბრძოლებში მიღწეულ დიდ სამხედრო გამარჯვებებში [11]. სწორედ აქედან იღებს სათავეს ეს იმპერიული ტერმინი, რომლის ქვეშაც კრემლის მიერ მოხერხებულად ინიღბებოდა სხვადასხვა ქვეყნის წინააღმდეგ განხორციელებული საბჭოური სამხედრო აგრესიები. ასეთ შემთხვევებში უკვე საბჭოთა საოკუპაციო კონტინგენტის ჯარისკაცებს ნათლავდნენ „მეომარ-ინტერნაციონალისტებად“. ეს ტერმინი განსაკუთრებით ფართოდ მოგვიანებით, 80-იანი წლებიდან შემოვიდა ხმარებაში, საბჭოთა კავშირ-ავღანეთის ომის მსვლელობისას.

მანამდე კი, სამოქალაქო ომის რკალის მოხსნის შემდეგ, 1919 წლის ოქტომბერში, თურქკომისიის თავმჯდომარე, შალვა ელიავა და კომისიის წევრები: ი. ე. რუძუტაკი, ფ. ი. გოლოშჩეკინა, ვ. ვ. კუიბიშევი, გ. ი. ბოკი და მ. ვ. ფრუნზე თურქესტანისაკენ დაიძრნენ. პირველები ტაშკენტში 4 ნოემბერს შალვა ელიავა და იან რუძუტაკი ჩავიდნენ, რომლებსაც რისკულოვის ხელმძღვანელობით გამართულმა ხუთასკაციანმა მიტინგმა მოუწყო დახვედრა [14, 14]. შექმნილი მძიმე მდგომარეობის გაცნობის შემდეგ თურქკომისიამ მოსკოვის მიერ გატარებული პოლიტიკის შერბილებისაკენ აიღო გეზი. აქ ბოლშევიკებმა შუააზიურ პოლიტიკასთან მიმართებაში ტაქტიკური უკანდახევის ხრიკს მიმართეს. ელიავამ განაცხადა, რომ საბჭოთა რუსეთი არ ითხოვს აღმოსავლეთისაგან სოციალური რევოლუციის დაუყოვნებლივ გატარებას. საკმარისია მივალწიოთ ნაციონალურ გათავისუფლებას [15]. ბუხარის სახანოს რუს მოსახლეობასთან დეკემბრის თვეში გამართული შეხვედრის დროს კი ელიავამ „ხელმძღვანელ მუშაკებს“ ისიც განუცხადა, რომ 1918 წელს გატარებული „არასწორი პოლიტიკის“ შედეგად მუსლიმანთა მასებმა გადაწყვიტეს, რომ „საბჭოთა ხელისუფლების მიერ გატარებული პოლიტიკა არაფრით არაა უკეთესი ცარისტულ პოლიტი-

კასთან შედარებით“ [16]. შალვა ელიაშვილს მიერ გამოცხადებული „დათბობის“ პოლიტიკის კონტექსტში, „კოლონიზატორობა“ უკვე მძიმე პოლიტიკურ დანაშაულად განიხილებოდა. შესაბამისად, ძალიან მალე მუსლიმანი კომუნისტებიც ხმამაღლა ალაპარაკდნენ ადგილობრივი მოსახლეობის წინააღმდეგ განხორციელებული მძიმე რეპრესიების შესახებ [17].

„ბამბის დეკრეტის“ გამოცემამ, თავისუფალი ვაჭრობის აკრძალვამ და ასეთი ბარბაროსული პოლიტიკის გატარებამ 1918-1919 წლებში თურქესტანში მწვავე სასურსათო კრიზისი გამოიწვია. ხელისუფლება ცენტრალურ აზიაში პურს მხოლოდ რუსულ მოსახლეობას აწვდიდა. ცინიზმის გამოხატულების ფორმებმა აქაც უმაღლეს დონეს მიაღწია. ასე მაგალითად, ერთ-ერთი კომუნისტი შიმშილით მომაკვდავი ყაზახების შესახებ ამბობდა: „ყაზახები მარქსიზმის თვალსაზრისით სუსტი ერია და ისინი უნდა გადაშენდნენ. ამიტომაც რევოლუციისათვის უფრო მნიშვნელოვანია, რომ თანხები და საშუალებები არა შიმშილთან საბრძოლველად, არამედ ფრონტისათვის დაიხარჯოს“. საბჭოური წყაროების მონაცემებითაც კი მხოლოდ 1919 წელს 1.114.000 ყაზახი მოკვდა შიმშილით [18, 45]. ანადგურებდნენ არა მხოლოდ ადამიანებს, არამედ მათ წინაპართა საფლავებს, არქიტექტურულ ძეგლებს, მშობლიურ ენაზე დაწერილ წიგნებსა და მანუსკრიპტებს, მიუხედავად მათი შინაარსისა. შუააზიელთა „მოქცევის“ მიზნით მათ კულტურასთან ბრძოლის ეს მეთოდიკა კომუნისტების მიერ ნიკიტა ხრუშჩოვის ახალი სეკულარული პოლიტიკის გატარებისას, 1960-იან წლებამდე გამოიყენებოდა. ფაქტია, რომ საბჭოთა ხელისუფლებამ ცეცხლითა და მახვილით გაიარა მთელ შუა აზიაში. ღვთიური რისხვის ცეცხლი, როგორც ჭირი განკითხვის დღეს, ისე დაატყდა თავს მეგობარსა თუ მტერს, მდიდარსა თუ ღარიბს, დამნაშავესა თუ უდანაშაულოს [19, 43] – აღნიშნავს რუსტამ შუქეროვი, ლომონოსოვის სახელობის მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტის შუა საუკუნეების ისტორიის კათედრის დოცენტი, ცენტრალური ევრაზიული კვლევების საერთაშორისო ორგანიზაცია CESS-is (Central-Eurasian Studies Society) წევრი.

შუა აზიაში ბოლშევიკების გამოისობით დაწყებული საერთო ნგრევა და შიმშილი არანაკლები იყო იმ უბედურებაზე, რაც ვოლგისპირეთში დატრიალდა 1920-1921 წლებში. მაგრამ, ვოლგისპირეთისაგან განსხვავებით, აქ არ იყო ორგანიზებული ევაკუაცია ქვეყნის უფრო მშვიდ და უხვ რეგიონებში, არც რომელიმე საერთაშო-

რისო ორგანიზაციის დახმარება, – აღნიშნავს ადიფ ხალიდი [20, 72]. ამგვარად, პოლიტიკურ მიზეზებთან ერთად, ბასმაჩური მოძრაობის აგორებას ეკონომიკურმა და სოციალურმა ფაქტორებმაც შეუწევს ხელი. მაშინ, როცა საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ მებრძოლ ბასმაჩთა რიგები უმუშევარი დეხკანებით ივსებოდა, სასულიერო პირებმა ხალხს შემდეგი შინაარსის ლოზუნგი მიანოდეს: „დავიცვათ შარიათი!“ ყოველივე ამან მასობრივი სახალხო წინააღმდეგობის წარმოქმნასა და გაძლიერებას შეუწყო ხელი. შემდგომი მოვლენები კი ასე განვითარდა.

მიუხედავად რეგიონში არსებული დიდი რუსული საჯარისო კონტინგენტისა, ცენტრალური აზიის იმ ტერიტორიებზეც კი, რომლებიც საბჭოთა ხელისუფლების კონტროლქვეშ იყო მოქცეული, ხელისუფლება ფაქტიურად არ არსებობდა. ასეთი მდგომარეობა განსაკუთრებით ფერღანის დაბლობსა და სემირეჩიეში იყო, რასაც თვით ბოლშევიკი ლიდერებიც აღიარებდნენ. ასე მაგალითად, 1919 წელს თურქესტანის კომპარტიის III ყრილობაზე გამოსვლისას, ერთ-ერთი დელეგატი, სოროკინი აღნიშნავდა, რომ „ფერღანაში საბჭოთა ხელისუფლება მხოლოდ და მხოლოდ რუსი მოსახლეობით დასახლებულ ქალაქებში არსებობს. მუსლიმანურ სოფლებში კი საბჭოთა ხელისუფლება არ არის“. მეორე გამომსვლელი კი პირდაპირ აცხადებდა, რომ „ჩვენს რიგებში არსებობენ მილიციისა და ჟანდარმერიის ყოფილი ჩინები, ასევე დამნაშავე ელემენტები... ამის შედეგად მრავალ მნიშვნელოვან პოსტს იკავებდნენ ხულიგნები, მექრთამეები და ლოთები, თანამდებობრივი სპეკულანტები, რომლებიც ძარცვავდნენ და ატერორებდნენ მოსახლეობას. ასეთი მოქმედებებით ისინი საბჭოთა ხელისუფლების მტრებს ამრავლებდნენ“ [21, 73]. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, 1918 წლის გაზაფხულისათვის ფერღანის დაბლობი გლეხ-დეხკანთა ფართომასშტაბიანი შეიარაღებული გამოსვლების არენად იქცა [20].

1918 წლის 20 თებერვალს ქალაქ მარგელანის პოლიციის შეფი მაჰმუდ ამინ ბეგი (მადამინ ბეგი) ბოლშევიკებს განუდგა და საბჭოელების წინააღმდეგ სამხედრო ოპერაციები დაიწყო. იგი გლეხობას ეუბნებოდა, რომ რუსების წინააღმდეგ მიმართული მისი ბრძოლა დეხკანების გადასარჩენად და მათი მიწების დასაცავად მიმდინარეობდა. სწორედ მადამინ ბეგი ითვლება თურქესტანში ბასმაჩური მოძრაობის პიონერად. მოკლე დროში მას უამრავი მიმდევარი გამოუჩნდა. ბასმაჩთა რაზმების მეთაურებმა – ყურბა-

შებმა, თავიანთ სოფლებსა და რაიონებში ძალაუფლება აიღეს ხელში და ამ ტერიტორიების ფაქტობრივ ბატონ-პატრონებად იქცნენ. 1918 წლის ზაფხულისათვის ყურბაშებისა და მათი საბრძოლო რაზმების კონტროლქვეშ უკვე მთელი ფერღანის ველი გადავიდა. საერთო ჯამში, ბასმაჩი მეზობლების რაოდენობამ 1918 წლის ბოლოსათვის 50 ათასზე მეტი კაცი შეადგინა, რომლებიც 9 სხვადასხვა სიდიდის რაზმში გაერთიანდნენ. მალე მადამინ ბეგი სათავეში ჩაუდგა მის მიერ შექმნილ ე. წ. „ფერღანის დროებით მთავრობასაც“, რომლის შემადგენლობაშიც შევიდნენ ცნობილი ფერღანელი ყურბაში ქუჩუკ ერგაში და თეთრგვარდიული რუსული რაზმის, ე. წ. „გლეხთა არმიის“ სარდალი კონსტანტინ მონსტროვი [6].

ბასმაჩებთან ორგანიზებული ბრძოლის დასაწყებად 1918 წლის გაზაფხულზე ბოლშევიკები თურქესტანის ფრონტს, ან მოკლედ, თურქფრონტს აყალიბებენ, რომლის სარდლადაც ცნობილი რევოლუციონერი, ბიშკეკში დაბადებული და გაზრდილი გარუსებული მოლდოველი, შემდგომში თურქკომისიის წევრი და ნითელი მეთაური, მიხაილ ფრუნზე ინიშნება. ფრონტის შემადგენლობაში შეიყვანეს სამი დივიზია, ხოლო ადგილობრივი რუსი მოსახლეობისა და კაზაკების შემადგენლობით – კიდევ ორი ნითელი დივიზია. ერთი საინტერესო „დეტალიც“: საბჭოელებმა, როგორც ზემოთ იყო ნათქვამი, კარგად ისარგებლეს I მსოფლიო ომის ტყვედყოფილი გერმანელი და ავსტრიელი ჯარისკაცების უმძიმესი მდგომარეობით და ისინიც ნითელი არმიის შენაერთებში შეიყვანეს. საერთო ჯამში, საბჭოელებმა აშხაბადის ფრონტზე ბასმაჩების წინააღმდეგ საბრძოლველად დაახლოებით 90 ათასი კარგად მომზადებული და გამოცდილი გერმანელი და ავსტრიელი ტყვე ჯარისკაცი შემოიყვანეს [3].

1920 წლის 28 აგვისტო – 8 სექტემბერი ბუხარის გასაბჭოებისათვის ბრძოლის პერიოდია. 2 სექტემბერს თურქესტანის საბჭოთა რესპუბლიკის მხარდაჭერით ნითელი არმიის შენაერთები მიხაილ ფრუნზეს სარდლობით ბუხარაში შედიან. ბუხარის საბჭოურ ოკუპაციას იდეოლოგიურად ბუხარის კომუნისტური პარტია ხელმძღვანელობდა ფ. უ. ხოჯაევის (1896-1938) თავკაცობით.

მეტად საინტერესოა საბჭოური ოკუპაციის ის სქემა, რომელიც კრემლის მთავარმა იდეოლოგებმა შეიმუშავეს და რომელსაც შემდგომშიც დიდი წარმატებით იყენებდნენ ნითელი კომისრები და მეთაურები. ეს მეთოდიკა სხვა არაფერი იყო, თუ არა ივანე მრის-

ხანისდროინდელი რუსული „ცივი ომის“ სტრატეგიის შემადგენელი ელემენტი, ოღონდ უფრო დაჩქარებული და ტექნოლოგიურად და მეთოდოლოგიურადაც უფრო დახვეწილი. ამ სქემაში ერთ-ერთი მთავარი როლი ქვეყანაში ფართო აგენტურული ქსელის შექმნასა და ე. წ. „მეხუთე კოლონას“ ანუ ბოლშევიკებისადმი ლოიალურად განწყობილ მოქალაქეებს ენიჭებოდათ. ეს ორი კომპონენტი გასაბჭოების სქემაში უმნიშვნელოვანეს როლს თამაშობდა. საბჭოელების მიერ შემუშავებული ეს სქემა სხვა ქვეყანაში ჯარების შეყვანამდე ადგილებზე მოსახლეობის უკმაყოფილებისა და ვითომ სახალხო აჯანყების ინსპირირებას, „მშრომელთა ინტერესების დამცველი“ ე. წ. „რევკომების“ შექმნასა და მის დროებით მთავრობად გამოცხადებას ითვალისწინებდა. საბჭოური ოკუპაციის ბოლო ფაზას კი წარმოადგენდა საბჭოთა რუსეთისათვის დახმარების თხოვნით მიმართვა და ქვეყანაში რუსული სამხედრო შენაერთების შეყვანა, რომელიც უკვე დასაპყრობი ქვეყნის საზღვრებთან იყო გაშლილი. ოკუპაციის ამ სქემას საბჭოელები წარმატებით იყენებდნენ შემდეგშიც, ათწლეულების განმავლობაში... [22, 84].

ამიერკავკასიაში საბჭოელებმა პირველად ეს სქემა 1920 წლის აპრილის ბოლოს, აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის ოკუპაციისას გამოიყენეს. ახლა კი, ხუთი თვის შემდეგ იგივე ბედი ეწია ბუხარის დამოუკიდებელ რესპუბლიკასაც. „რევოლუციური ძმური დახმარებისა და ბუხარის თვითმპყრობლის დესპოტიის წინააღმდეგ ბრძოლის“ საბაბით იქ წითელი შენაერთები შევიდნენ. მეტად საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ „აღმოსავლეთის ქვეყნებში“ „საბჭოთა რევოლუციის“ საკითხებთან მიმართებაში სამხედრო საქმეთა სახალხო კომისარი, ლევ ტროცკი უფრო ფრთხილი მოქმედებების მომხრე იყო და მთავარ აქცენტებს არა სამხედრო ინტერვენციაზე, ანუ საბჭოური ოკუპაციის სქემის ბოლო ფაზის განხორციელებაზე, არამედ მის პირველ ფაზაზე, ანუ სააგიტაციო-საგანმანათლებლო და პოლიტიკური მუშაობის გაძლიერებაზე აკეთებდა.

ლევ ტროცკის საიდუმლო წერილი ლენინს და ზინოვიევს. 1920 წლის ივნისი.

„ყველა ინფორმაცია, რაც მოგვდის ხივადან, სპარსეთიდან, ბუხარიდან და ავღანეთიდან იმ ფაქტს ადასტურებს, რომ საბჭოთა რევოლუცია ამ ქვეყნებში ამ მომენტისათვის დიდ სირთულეებს განიცდის... მანამ, სანამ დასავლეთში სიტუაცია დასტაბილურდე-

ბა და სანამ ჩვენი ინდუსტრია და ტრანსპორტი განვითარდება, საბჭოთა ექსპანსია აღმოსავლეთში ამტკიცებს, რომ დასავლეთისათვის იგი არანაკლებ საფრთხეს წარმოადგენს, ვიდრე მის წინააღმდეგ მიმდინარე ომი...

დღევანდელი პოტენციური საბჭოთა რევოლუცია აღმოსავლეთში პირველხარისხოვანი ელემენტია ინგლისთან ჩვენი დიპლომატიური ურთიერთობების საქმეში. ამ საკითხთან დაკავშირებით ჩემი დასკვნები ასეთია:

1. აღმოსავლეთის საკითხებში ჩვენ თავი უნდა მივუძღვნათ პოლიტიკურ და საგანმანათლებლო საქმიანობას... ამავე დროს გამოვიჩინოთ მაქსიმალური სიფრთხილე ჩვენს სამხედრო დახმარებებში;

2. ყველა შესაძლო არხითა და საშუალებით უნდა გავაგრძელოთ მუშაობა იმისათვის, რომ აღმოსავლეთის საკითხებში მივაღწიოთ ინგლისის მხრიდან გაგებას“ [23, 209].

მიუხედავად ამისა, წითელი არმიის მთავარსარდლის, სერგეი კამანევის პოზიციები შეუვალი აღმოჩნდა. როგორც ჩანს, იგივე პოზიციები დაიკავა თურქკომისიამაც. უკვე აგვისტოს თვისათვის თურქფრონტის ჯარები საბრძოლო მზადყოფნაში იყვნენ მოყვანილნი მათ წინაშე დასმული ამოცანის შესასრულებლად:

საიდუმლო. ოპერატიული.

ბრძანება თურქფრონტის ჯარებს.

ტაშკენტი, 25 აგვისტო, 13 საათი.

№3667.

საუკუნეების განმავლობაში ამირას, ინგლისელი ჩინოვნიკებისა და მდიდრების მიერ ჩაგრული ბუხარელი ხალხი თავისი მჩაგრელების წინააღმდეგ აღსდგა და მალლა ასნია თავისუფლების დროშა. ბუხარელი ხალხისათვის რევოლუციური ძმური დახმარების მიზნით ბუხარის თვითმპყრობლის დესპოტიის წინააღმდეგ ბრძოლისათვის...

ვბრძანებ:

1. ბუხარა-სამარყანდის დაჯგუფების ყველა რაზმმა 28 აგვისტოს საღამოსათვის დაასრულოს საბრძოლო მომზადება და 28-29 აგვისტოს დაიწყოს აქტიური მოქმედებები...

თურქფრონტის სარდალი ფრუნზე“ [24].

შუა აზიაში საბჭოთა ხელისუფლება ორ თვეში დამყარდა და თურქესტანის რევკომის ბაზაზე შექმნილმა სახალხო კომისარტა

საბჭომ დაუყოვნებლივ დაიწყო საბჭოური „სეკულარიზაციის“ პროცესები. იხურებოდა მეჩეთები, აპატიმრებდნენ სასულიერო პირებს, ნეავდნენ საეკლესიო წიგნებს, გააუქმეს შარიათისა და ადათის სასამართლოები.

ბუხარაში ჩასულმა ენვერმა საკუთარი თვალთი იხილა, თუ რას წარმოადგენდა სინამდვილეში გათავისუფლება ბოლშევიკურად. მან ისიც კარგად დაინახა, თუ რას წარმოადგენდნენ წითელი მეთაურები, როგორ დესპოტურად იქცეოდნენ კომისრები, როგორ ატარებდნენ კომუნიზმის დანერგვის ექსპერიმენტებს ბოლშევიკი სატრაპები „გათავისუფლებულ რესპუბლიკაში“. ქალაქი ბუხარა, ამირათა ძველი რეზიდენცია, აგრეთვე თურქესტანის ყველა მთავარი ქალაქი რუსულმა ჯარებმა დაიკავეს. მათი შენახვა უბრალო ხალხის კისერზე გადადიოდა. ამ დროს კი ქვეყნის მთელი სიმდიდრე გრძელი ეშელონებით გაიზიდა მოსკოვში „ამხანაგ ლენინისათვის საჩუქრად“ ან, როგორც „მადლიერი ბუხარელი ხალხის საჩუქარი კრემლს“. ამ ამბების პარალელურად თურქესტანში რუსი „განმათავისუფლებლების“ წინააღმდეგ შეურიგებელი ბრძოლა გაჩაღდა. ჰასან პაქსოი: „ბოლშევიკები ცენტრალურ რუსეთში მცხოვრებ რუსებს იღებდნენ წითელ არმიაში, რომლებსაც იქ შიმშილით სული ამოსძვრებოდათ, თურქესტანელებისათვის პური რომ არ წაერთმიათ. ამიტომ რუსი ეროვნების ჯარისკაცი-მოხალისე ბევრი იყო. ისინი მედგრად იბრძოდნენ, რადგან კარგად იცოდნენ, რომ წინააღმდეგ შემთხვევაში მათ არმიიდან გაგდება და შიმშილით სიკვდილი ელოდათ... თურქესტანის ეროვნული ძალების მთავარ ამოცანას ბუხარის ნაციონალური არმიის ორგანიზება და თურქესტანის ნაციონალური ფედერაციის შექმნა წარმოადგენდა ხივის, თურქმენეთისა და ყაზახეთის წარმომადგენელთა მონაწილეობით“ [25].

ყოველივე ამან მოსახლეობაში დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია, რასაც მალე შედეგად მოჰყვა ანტიბოლშევიკური გამოსვლები შეიარაღებული ბასმაჩური მოძრაობის სახით. ბასმაჩურმა მოძრაობამ, რომელსაც ხალხისაგან პატივცემული ლიდერები ჩაუდგნენ სათავეში, ნელ-ნელა მთელი მხარე მოიცვა. ბასმაჩური რაზმების ყველაზე ცნობილი მეთაურები კი გახდნენ ცალხელა იბრაჰიმ ბეგი ბუხარაში, მადამინ ბეგი – ფერღანაში და ჯუნაიდ ხანი – თურქმენეთში. როგორც ცნობილი საბჭოთა მოღვაწე-დისიდენტი და ისტორიკოსი, სორბონის უნივერსიტეტის პროფესორი, მიხაილ გელერი აღნიშნავს, – „ერთადერთ ანტისაბჭოთა ნაციონალურ მოძ-

რაობად, რომელიც არ განადგურებულა [რუსეთის] სამოქალაქო ომის ბოლოს, შუააზიური ბასმაჩური მოძრაობა იყო. ეს მოძრაობა განსაკუთრებით 1920 წლის სექტემბერში გააქტიურდა, წითელი არმიის მიერ ბუხარის დაკავების შემდეგ, როდესაც ახალგაზრდა ბუხარელთა პარტიამ ბოლშევიკებთან თავისი ხანმოკლე თანამშრომლობა შეწყვიტა და მის წინააღმდეგ დაიწყო ბრძოლა" [26, 182].

ამირა საიდ ალიმ ხანი აღმოსავლეთ ბუხარაში (დღევანდელ ტაჯიკეთში) გაიქცა, სადაც ბასმაჩთა დამატებით შეიარაღებულ რაზმებს დაუწყო თავმოყრა. ამ რაზმების წინააღმდეგ საბრძოლველად ბოლშევიკთა მიერ საჯარისო დაჯგუფება შეიქმნა წითელი არმიის ხუთი ბრიგადის რაოდენობით. 1920 წლის დეკემბრის ბოლოს წითელმა შენაერთებმა აღმოსავლეთ ბუხარას შეუტოეს. ბასმაჩურმა რაზმებმა ძნელადმისადგომ მთიან რაიონს მიაშურეს. 1921 წლის თებერვლის ბოლოს კი წითელი არმიის მეწინავე ქვედანაყოფები ავღანეთის საზღვრებთან გავიდნენ. ამირას დანებება არც უფიქრია, მან ავღანეთს შეაფარა თავი [27, 60].

დამონშებული ლიტერატურა და წყაროები:

1. Галим Фасхутдинов, Басмачи в Центральной Азии – бандиты или борцы за свободу? Deutsche Welle, <http://www.dw.de/%D0%B1%D0%B0%D1%81%D0%BC%D0%B0%D1%87%D0%B8-%D0%B2>.
2. Ярослав Бутаков, Революция на Востоке – дело тонкое. Двуглавый орёл на красном знамени и другие парадоксы революции и гражданской войны в Туркестане. Столетие, информационно-аналитическое издание фондф исторической перспективы, 2010. <http://www.stoletie.ru/territoriya-istorii/revolucija-na-vostoke-delo-tonkoje-2010-12-08.htm>.
3. Установление в Туркестане колониальной советской власти, Движение борцов за свободу, <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=531499>.
4. А. И. Пылев, об идеологических течениях басмаческого движения в средней Азии в начальный период (1918-1920 гг.), Вестник Санкт-Петербургского университета, Серия 2, История, 2003, № 2 (10), <http://siberia-miniatures.ru/forum/showthread.php?tid=10&fid=12&block=100>.

5. Архив военно-политической истории Российской Федерации, Ф. 56. Б., оп 1, папка 28, д. 177.
6. Петр Бологов, Армия патриотов-налетчиков. „31 спорный вопрос“ русской истории: басмачество как результат просчетов большевиков, 2014. <http://lenta.ru/articles/2014/02/10/basmatches/>.
7. Гинзбург С., Басмачество в Фергане, Очерки революционного движения в Средней Азии, Сборник статей, Москва, 1926, <http://rudocs.exdat.com/docs/index-182294.html?page=3>.
8. Гражданская война, т. I, Москва, 1924.
9. Шариф Шукуров, Рустам Шукуров, о воле к культуре, Русская стихия, CA&CC Press, 61998, <http://www.ca-c.org/journal/cac-03-1999/st-25-shukurov.shtml>.
10. საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 1861, ანაწერი 1, საქმე 40.
11. Buttino M., Ethnicité et politique dans la guerre civile: a propos du Basmachestvo au Fergana, Cahiers du monde russe, t. 38, 1997.
12. Центральный государственный архив Республики Узбекистан ЦГА РУз. Ф. 17, Оп. 1, Д. 1219; А. Халид, Туркестан в 1917-1922 годах: борьба за власть на окраине России, <http://books.imhonet.ru/element/38155/>.
13. Академик Г. Аветисян, Армянское войнство, Журнал „Армянский вестник“, 1999, №1-2.
14. РГАСПИ, Ф. 122, Оп. 1, Д. 29. <http://books.imhonet.ru/element/38155/>.
15. Газета „Иштирокиюн“, 1919, 24 декабря, <http://books.imhonet.ru/element/38155/>.
16. Газета „Иштирокиюн“, 1920, 4 января, <http://books.imhonet.ru/element/38155/>.
17. Газета „Иштирокиюн“, 1920, 17, 27 февраля, 3 марта.
18. Мустафа Чокай-оглы, Туркестан под властью Советов, Париж, 1935.
19. Шукуров Р., Из воспоминаний двух бухарцев, Социум, 11/12, 1992.
20. А. Халид, Туркестан в 1917-1922 годах: борьба за власть на окраине России. Голод в Туркестане в 1917-1920 годах, Человек и политика, 1991, Декабрь; См. также о голоде: Туркестан в начале XX века: К истории истоков национальной независимости.

- Ташкент, 2000, [http://rudocs.exdat.com/docs/index-182294 .html? page=3](http://rudocs.exdat.com/docs/index-182294.html?page=3).
21. Труды 3-го съезда Коммунистической партии Туркестанской республики Российской Советской Федерации, 1-15 июня 1919 года, Ташкент, 1919.
 22. არჩილ ჩაჩხიანი, რუსეთ-საქართველოს სამხედრო-პოლიტიკური ურთიერთობები და საბრძოლო მოქმედებები აფხაზეთის რეგიონსა და შავიზღვისპირეთში (1918-1920 წლები), თბილისი, 2014.
 23. From Jan M., Meijer (org.), The Trotsky Papers, 1917-1922, 2 vols., London, The Hague and Paris: Mouton, 1964, 1971, vol. II.
 24. Алексей Щербаков, Гражданская война – генеральная репетиция демократии, „Мусульмане всех стран, объединяйтесь!“, <http://www.e-reading.mobi/chapter.php/1001118/163/Scherbakov-Aleksey-Grazhdanskaya-voyna.-Generalnaya-repeticiya-demokratii.html>.
 25. Paksoy H. B., Basmachi Movement From Within: Account of Zeki Velidi Togan, Nationalities Papers, 1995, Vol. 23, No 2.
 26. Геллер М. Я., Союз нерушимый // Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал: В 2 томах, т. 1: От вооруженного восстания в Петрограде до второй сверхдержавы мира / Под общ. ред. Ю. Н. Афанасьева, Москва, 1997, <http://you1917-91.narod.ru/geller.html>.
 27. Ю. Гановский, Энвер паша среди басмачей, Азия и Африка сегодня, №5, 1994.

At the Beginnings of the Basmachi Movement

Summary

The central role in the history of struggle for the independence of the Central Asia belongs to the Basmachi movement. This movement was not an ordinary social rebellion of some communities as it was intended to describe in the Soviet historiography through decades; actually, it was active warfighting by almost the whole population of the region against the rule of the Soviet authorities and it was going on altogether for 15 years, from 1918 to 1933, though the final elimination of the separate Basmachi units by the Red Army finished only in 1938. Based on the analysis of the material represented in this article, it is unambiguously proved that the Basmachi resistance which broke out in the Central Asia was actually a struggle for national liberation led by the local population against the Russian governance and the dictatorship of the proletariat. The ultimate goal of the people of the Central Asia was to create their independent national states.

The represented article concerns the mentioned issues. It also discusses the national, political and social preconditions of the Basmachi movement.